

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ ЯК ПРОЯВ ПРАВОВОГО ПОПУЛІЗМУ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
освітнього рівня «Бакалавр»

студента
IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання
Богдана Білинця

Науковий керівник -
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Валерій Гончарук

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

Зміст

ВСТУП	3
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження популізму як політичного феномену	6
Розділ 2. Ідейні витоки та основні течії Євроскептицизму	19
Розділ 3. Особливості діяльності партій «євроскептиків» в країнах Європейського Союзу	30
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

Вступ

Актуальність теми дослідження. Процес об'єднання національних держав в більш значущі наднаціональні утворення і структури став в кінці ХХ – початку ХХІ століття своєрідним трендом світових політичних і економічних процесів. Але разом з цим і з'являються проблеми. Проблемам європейської інтеграції приділяють значну увагу, як науковці, так і громадськість та політичні еліти. Причиною виникнення проблеми стало намагання перетворити Європейський Союз з політичного та економічного об'єднання незалежних держав у одну федерацію. Ця проблема є актуальною вже друге десятиріччя, оскільки несе в собі загрозу національним державам, які у разі федералізації втратять управління над своєю територією. Також, негативно впливають на економіку два ключові інститути Європейського Союзу – Європейський єдиний ринок і Митний союз Європейського союзу. І більшість держав, намагають чинити опір такій федералізації з боку Брюсселя. Одним з перших, хто вирішив покинути ЄС стала Велика Британія. Brexit показав, що є альтернативні шляхи розвитку, що лежать окремо від будь-яких наднаціональних утворень. Вихід Великої Британії з ЄС надихнув багато політиків (особливо правого спрямування) як на національному так і на європейському рівні у Європейському Парламенті на боротьбу з посиленням влади Брюсселя, погрожуючи виходом їх держави з європейської співдружності. Зважаючи на зростання таких анти-європейських настроїв у середині самого ЄС, ми вважаємо, що дослідження євроскептицизму як прояву правого популізму – є надзвичайно важливим. Це дозволить не тільки вдосконалити розуміння такого складного явища як євроскептицизм, але дасть змогу прогнозувати поведінку і зміну настроїв політичних еліт держав Європейського Союзу і правильно реагувати на будь-які їх дії.

Після численних електоральних успіхів (так і невдач) правопопулістських партій, ми бачимо, що вплив правого популізму на

європейську політику не можна применшувати. Отже, нагальною є потреба вдосконалення теоретичної і емпіричної бази досліджень євроскептицизму як прояву правого популізму і заповнення існуючих пустих місць у вивченні цього явища, такого важливого для розуміння функціонування сучасних європейських політичних процесів.

Стан наукового опрацювання теми: на сьогоднішній день накопичено значний обсяг досліджень як з проблеми правого популізму в цілому, так і його прояву у євроскептицизмі. Серед вчених які комплексно розробляли проблему можна виділити наукові роботи таких дослідників як: К. Мудде, П. Таггарт, В. Литвин, А. Романюк, Г. Вайнштейн, Я. Ягерс та С. Вальгрейв.

Об'єктом дослідження є популізм як політичний феномен.

Предметом дослідження є євроскептицизм як прояв правого популізму.

Метою кваліфікаційною роботи є виявити характеристики правого популізму в Європейському Союзі в цілому і сформулювати існуючі тенденції розвитку даного політичного феномена у взаємозв'язку з націоналізмом і євроскептицизмом.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних **завдань:**

- 1) проаналізувати основні теоретико-методологічні засади дослідження феномену популізму;
- 2) сформулювати основні характеристики правого популізму і критерії зарахування політичної одиниці до правопопулістського та євроскептичного табору;
- 3) розглянути особливості діяльності партій «євроскептиків» на наднаціональному (загальноєвропейському) рівні.

Згідно з поставленою метою, було обрано наступні **методи** дослідження:

1) історичний, завдяки якому ми отримали уявлення про передумови виникнення і шляхи становлення популізму;

2) структурно-функціональний метод, який дозволив розкрити складові явища правого популізму та євроскептицизму та визначити їх призначення в політичному процесі;

3) системний метод, який дозволяє нам помістити окремі суб'єкти в більш широкий національний, субрегіональний, регіональний і макрорегіональний контекст.

Структура кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг курсової роботи становить 54 сторінки, список використаних джерел нараховує 59 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ.

Досить часто в політичному дискурсі ми можемо почути таке слово як «популізм». Найчастіше його вживають політики для того аби принизити свого політичного конкурента. Але такий «політичний батіг» використовують не тільки в українських реаліях, але й у державах, які відносять до розвинутих демократій.

Разом з тим, слід зауважити, що популярність популізму у демократичних державах, можна легко обґрунтувати тим, що він тісно пов'язаний з демократичними інституціями. Це показує історичний досвід. Ще від самої давнини, коли грецькі чи римські політики, які досягали прихильності народу завдяки своїм ораторським здібностям. Саме від *populus* (латинською «народ») і походить популізм.

Але як політична течія, популізм народився в кінці XIX ст. у США з руху фермерів які виступали за аграрну реформу та проти існуючої на той момент політичної еліти і сформували у 1887 році «Народну партію», яку ще називали «народниками» або ж «популістами». З того часу, популістами називали багатьох політичних діячів, і в повсякденному житті цей термін набув негативної конотації.

Теоретичний підхід у дослідженні популізму ґрунтується на вивченні його проявів у практиці. Але серед дослідників часто виникає дискусія про те, чим саме є популізм: чи це ідеологія чи політичний рух, чи стиль політичної поведінки або стратегії під час виборчого процесу. Урс Альтерматт визначає популізм «формою політики», і заперечує його як окрему ідеологію, через притаманність популізму майже усім політичним течіям та рухам, адже є зв'язком політиків із народом [1, с. 257]. Ян-Вернер

Мюллер зазначає, що «популізм – це особливе моралістичне уявлення політики, спосіб сприйняття політичної дійсності, що передбачає моральну чистоту і внутрішню однорідність ... народу, який протиставляється корумпованим і морально деградованим елітам» [19, с. 37-38]. Надя Урбінаті називає популізм однією з форм спотвореної демократії, адже часто популісти, які приходять до влади знищують конституційну демократію [26, с. 248]. Андрій Медушевський визначає популізм як система «соціально-психологічних установок, які передбачають особливий тип реакції суспільства і еліти на швидкі і дратівливі соціальні зміни». Також, Медушевський зазначає, що популізм використовують політики які намагаються мобілізувати електорат у кризовий період, тим самим популізм виступає негативний мобілізаційним інструментом [17, с. 114].

Популізм явище багатогранне, тому і потребує певної класифікації. Найбільш обширу класифікацію зробила Маргарет Канован. Вона поділяє популізм на дві групи, які містять свої підгрупи. Так, перша група це аграрний популізм який поділяється на фермерський, селянський та інтелектуальний. Друга група – політичний популізм, який в свою чергу поділяється на популістську демократію, популістську диктатуру, реакційний популізм та популізм політиків [34, с. 136].

Ян Ягерс и Стефан Вальгрейв поділяють «розріджене» і «щільне» бачення популізму. «Розріджений» популізм характеризується лише стратегією прямого звернення до «народу», а «щільний» додає «розрідженому» анти-істеблішменту (тобто демонстративне неприйняття «елітних» державних інституцій) і однорідності, що передбачає виключення з «народу» порушуючи цю однорідність групи [41, с. 323.]. Тобто, іншими словами, «розріджений популізм» – це лише метод боротьби, тоді як «щільний» – сама боротьба.

Ще одну класифікацію наводить Віталій Литвин. Він поділяє популізм на сім'ї (радикальний лівий або правий популізм, соціальний популізм,

націонал-популізм та центристський популізм) та форми: м'які і тверді [16, с. 77].

Радикальний правий популізм, на думку вченого, синтезує риси популізму, націоналізму, ксенофобії та авторитаризму, а також на основі досвіду організованого націоналізму міжвоєнний період; соціальний популізм об'єднує аграрні та маргінальні анти-елітарні партії.

Особливий інтерес представляє поняття центристського популізму, що визначається «відходом партій від різних ідеологічних зобов'язань (наприклад, надмірностей демократії), апеляцією до здорового глузду та раціональним рішенням, запереченням усіх попередніх конфігурацій політичної еліти» [16, с. 78]. Водночас відзначається потяг цих партій до соціалістичної та консервативної риторики.

Виходячи з вище сказаного, В. Литвин зазначає на тому, що партії можуть перебувати не тільки в одній із сімей. Так, деякі представники ліво-чи право-радикального популізму, можуть перейти в центризм.

У контексті розмиття традиційної право-лівої дихотомії та створення ситуації подвійної біполярності – протистояння «традиційних системних партій, з одного боку, та антисистемних політичних сил, які кидають виклик системному руслу, з іншого» [3, с. 72], видається доречним говорити про утворення особливої партійної сім'ї, яку можна назвати правопопулістською. У розробці згаданої тези Георгій Вайнштейн говорячи про подвійну біполярність, припускає, що стає можливою принципово інша типологія партій: на зміну лінійному спектру «праворуч-ліворуч» приходять тривимірна типологія, яка враховує не лише традиційні «праві» та «ліві» опорні ідеологічні позиції, але також критерій системності та антисистеми.

Таким чином, правопопулістські партії можна виокремити в окрему партійну сім'ю, які позиціонують себе як антисистемні партії і притримуються популістської риторики та стратегії здаля успіху на виборах.

Серед специфічних рис, притаманних популізму, поряд із вищезазначеними ключовими властивостями, відома дослідниця правопопулістського дискурсу Рут Водак наголошує на тому, що вона називає «зарозумілим невіглаством» – тобто, на поєднанні антиінтелектуалізму та закликів до «здорового глузду» [5, с 28]. Анатолій Романюк серед особливостей популістської партії також вказує на універсальність програми, яка спрямована на різні соціальні групи, без вибору конкретної аудиторії, тип керівництва партією в поєднанні з обмеженнями внутрішньопартійної демократії та гіперболізація соціальної спрямованості передвиборчих обіцянок [24, с 246]. Я. Ягерс і С. Вальгрейв стверджують, що «популізм завжди звертається до людей і виправдовує свої дії самоідентифікацією з народом; вона ґрунтується на антиелітарних настроях і розглядає народ як монолітну групу без внутрішніх відмінностей, за винятком деяких особливих категорій, які підлягають виключенню» [41, с. 320].

Пауль Таггарт виділяє «новий (правий) популізм» в особливу групу, яка зосереджується на імміграції, податках, злочинності та націоналізмі. Вчений також вказує на самообмеження, які властиві популістській риториці: виступаючи проти інституціоналізації та еліти, які самі, у разі успіху, стаючи частиною інституціоналізованої еліти, популісти часто демонструють нездатність ефективно вирішувати державні проблеми [54, с. 270]. Таггарт виділяє п'ять рис, які характеризують популізм як ідеальний тип: ворожість до представницької політики, самоідентифікація з хартлендом – ідеалізована концепція спільноти, відсутність будь-яких (незалежних) ключових цінностей, реакція на будь-яку кризу (тобто, на думку П.Таггарта, популізм не виникає в умовах стабільної політики – він оскаржує те, що відбувається зараз) та згаданого самообмеження з точки зору довгострокової політичної стратегії [54, с. 273-276].

Вперше з'являється концепція про популістське серце. Хартленд Таггарта – ідеалістична однорідна конструкція, заснована на якомусь «золотому віці» нації, втіленні ідеальних цінностей. Демос популістів, однорідна нація (етнічна чи громадянська, залежно від особливостей країни) – люди, пов'язані з цією конструкцією і населяють її [54, с. 278].

Американський політолог Касс Мудде вважає, що для правого популізму характерне поєднання «простого» популізму з нативізмом (пропаганда однорідного розуміння нації та неприйняття елементів, що приносять неоднорідність) та авторитаризм (перевага жорстко керованого суспільства). Як характерні риси популізму в цьому потрійному ядрі, учений називає бачення суспільства, як розділеного на дві «однорідні та протилежні групи»: корумповану еліту та чесний народ [45, с. 1174].

Специфічні відмінностей між правим популізмом і лівим популізмом визначила К. Пристер. За її словами, лівий популізм базується на стратегії включення або виключення «пригноблених» верств населення в «квазідержаву, що безпосередньо контролюється «лідером» і не контролюється системою клієнтуру парламенту», тоді як правий популізм, навпаки, програмно спрямований на виключення з «єдиного суспільства» певних груп (соціальних, етнічних, політичних) та права на політичну й соціальну участь лише корінного населення. К. Пристером, вважаючи, що різниця між правим і лівим популізмом полягає не в тому, «включають» вони чи «виключають» певні групи з «народу», а в тому, які групи вони виключають [50, с. 3].

Ларс Ренсманн припустив що популізм є фрагментарною ідеологією, тобто яка існує у своєрідному «ядрі», яке постійно приєднується до більших ідеологічним сімей, та представляє правий популізм як синтез правих політичних орієнтацій з «популістською» агітацією [27, с. 75].

Отже, правий популізм передбачає існування двох дихотомій, на відміну від звичайного, «розрідженого» популізму, який обмежується одним – вертикальним: вертикальний (еліта проти людей) і горизонтальний («свої» проти «чужих»). Однак існує також точка зору, висловлена Бенджаміном Де Кляйном, згідно з якою популізм означає лише вертикальну дихотомію, а горизонтальну – вже націоналізм [36, с. 11]. Однак, оскільки ця концепція насправді заперечує поняття правої та лівої крилатий популізм і права популістська ексклюзивність (хоча Б. де Кляйн не переслідує мету такого заперечення), він не зазнав широкої критики в політичній науці.

Теорія популізму, яка приваблює зараз найбільше увагу політичних теоретиків, була створена Ернесто Лакло. Політичне поле, згідно Лакло, розділене між «народом» і «блоком влади» або інституційною системою [12, с. 335].

«Знедолені» висувають вимоги до системи на випадок дефіциту або відсутності предметів першої необхідності. Коли вимоги не виконуються, тоді кілька вимог об'єднуються і формуються в одному дискурсі, тоді і виникає популізм [12, с. 333]. Таким чином, виникнення популізму вимагає наявності «ідентифікуючої артикуляції» різних вимог, формування антагоністичної кордону між людьми та інституційної системою і формування стійкого дискурсу [12, с. 335]. Лакло також пропонує цікаве пояснення частоті структуризації популістських партій та рухів навколо харизматичного лідера: будь-який дискурс будується навколо так званого «порожнього місця», яке створює ілюзію його цілісності (воно порожнє, оскільки являє собою тотожність дискурсу і, отже, дуже детерміноване; іншими словами, концентруючи в собі весь зміст дискурсу, втрачаючи власну дискурсивну навантаження); лідер і «пусте місце» функціонально подібні, і обидва здатні складати і висловлювати спочатку розмитий популістський дискурс через його неоднорідності [12, с. 338]; звідси і виникає важлива роль авторитарних лідерів. Інші дослідники, які не додали

таку гіпертрофовану роль до аналізу дискурсу, традиційно пояснюють структуру популістських партій та рухів навколо авторитарного лідера особливим психотипом популістського електорату; таке «класичне» пояснення здається більш інструментальним.

Нарешті, Лакло також говорить про винятковість правого популізму: для популізму, за Лакло, «народ» менше, ніж сукупність членів спільноти; люди в цілому менше співтовариство, в популістському дискурсі їх можна розглядати як елітну групу. Іншими словами, підкреслюючи однорідність народу, популісти використовують аргумент «частина за ціле», маскуючи думку своїх прихильників під загальну точку зору.

Концепція політолога Н.А. Баранова повністю корелює з точкою зору Лакло, який розглядав популізм як «набір прямих політичних реакцій окремих осіб на розвиток подій, які систематично порушують їх безпосередні інтереси» [2, с. 25]. Таким чином, і у Лакло, і у Баранова популізм існує в парадигмі «відповідь – виклик».

Інший відомий політичний філософ, Славој Жижек, хоча і вважається одним з теоретиків популізму, насправді додав лише необов'язкову плутанину в більш послідовні теорії, відмовившись від поділу критеріїв і представивши популізм в довгостроковій перспективі як неминучий протофашизм, оскільки він замінює соціальний антагонізм «ми і вони» [59, с. 557]. Однак аргумент Жижека досить слабкий, тому що майже ніколи неможливо розрізнити ці два протиріччя, адже одне переходить в інше.

Теорія постдемократії, спочатку розроблена Коліном Краучем, була доповнена Шанталь Муфф. Бельгійський політолог прийшов до висновку, що в умовах постдемократії традиційний ідеологічний спектр розмивається, таким чином, створюючи умови для розвитку популізму [18, с. 2]. Конструкція популізму Муффи підтверджуються словами самих лідерів правих популістів – так, Марін Ле Пен відкрито заявила, що права

дихотомія поступилася місцем конфронтації між «глобалістами» і «патріотами», і тими, хто «нібито виступає проти» один одного «обманюють народ» [52, с. 3].

У цьому контексті також необхідно згадати, що посилюється «корекція» партій істеблішменту, особливо центристських, які приймають частину правопопулістського дискурсу (Р. Водак назвала це явище «гайдерізацією політики» після колишнього лідера Австрійської партії свободи Я. Гайдер) [5, с. 27]. Таких звинувачень заслужив, наприклад, глава організації «Нідерландська християнсько-демократична партія» Зібранд Буму в публічній лекції, що виступив проти еліти і ісламської експансії. Колеги по партії дорікнули йому, в його «занадто правому» і націоналістичному курсі з «популістським елементам» [42, с. 17]. Лоран Уокер, колишній лідер центристської французької партії «Республіканці», і лідери Австрійської народної партії, яка запозичила у Австрійської партії свободи, заборону на носіння паранджі і обмеження соціальних прав іммігрантів, не уникла подібних закидів, правда, не від своїх прихильників (карикатура в газеті «Кур'єр» навіть зображувала оголеного лідера АПС Х.-К. Штрахе зі словами «Вони забрали все») [37, с. 6]. Представник ХСС, прем'єр-міністр Баварії Маркус Зедер заявив, що якщо його партія буде діяти з питань безпеки та обмеження імміграції, то у неї виникнуть проблеми з участю електорату у виборчому процесі [53, с. 7].

У той час як основні праві партії переймають певні постулати від правих популістів, самі праві популісти поступово зміщуються в центр, в сторону істеблішменту; це, однак, дуже суперечлива теза, тому що, втративши свій головний аргумент – максимально можливий радикалізм в ліберально-демократичному континуумі – праві популісти втрачають електорат. Тут важливо відчувати цю дуже тонку грань: як пише болгарська політолог Іван Крастев, ультраправі, які надихнулися перемогою Трампа і Брексітом, вирішили відійти від центру якраз тоді, коли заручилися

необхідною підтримкою, відкинули свої помірні погляди – і програли, поступившись місцем більш помірним кандидатам (як показали результати парламентських виборів в Нідерландах і президентських виборів у Франції).

З підходом Лакло і Муффи перетинається конструкція Баранова, який бачить популістів як тих хто програли від модернізації, що близько до формулювання іншого політолога С. Погорельської, яка називає правих популістів «тими хто завжди вчора». Ханспетер Кріс вважає, що зростання правого популізму пов'язано з електоральною активізацією «тих, хто програв від глобалізації» і є результатом давньої кризи політичного представництва, яка посилилася фінансовою кризою і роботою ЗМІ [10, с 2]. Френк Декер вважає популістські партії і рухи продуктом соціальної модернізації, а У. Альтерматт вважає це «кризовим феноменом модернізації». Таким чином, на думку Альтерматта, популізм – це не тільки продукт модернізації, але і засіб боротьби з нею [1, с 257]. Таким чином, популізм – це одна з багатьох можливих відповідей на виклик глобалізації, відповідь, яка пропонує, здавалося б, просте рішення будь-якої проблеми, якщо партія виграє вибори.

Одна з новітніх теорій популізму – теорія популістського авторитаризму, запропонована Піппою Норріс. Згідно Мудде, вона навмисно перебільшує авторитарний елемент, спочатку властивий правому популізму, і виділяє його як другий складовий компонент ідеології ряду сучасних європейських партій, називаючи їх популістсько-авторитарними. Так, П. Норріс приділяє особливу увагу державній підтримці правопопулістських ідей, яка найчастіше проявляється в акцентуванні «державного» дискурсу. Однак список популістсько-авторитарних партій, складений П. Норрісом, ідентичний традиційному правопопулістському списку, тому необхідність і працездатність цієї теорії викликає питання. Крім того, авторське розуміння авторитаризму дуже специфічне: згідно П. Норрісу, авторитарні партії та лідери виступають за ксенофобію, сувору мораль і нетерпимість до

мультикультуралізму [48, с. 300], в той час як класичні визначення авторитаризму як і раніше зосереджені на способах здійснення державної влади.

Існуючі теорії популізму не слід розглядати як неминуче протилежні одна одній. Чисто теоретичний підхід Шанталь Муффа, наприклад, є відмінною точкою перетину з прикладною теорією, яку Касс Мюдде розглядає як «ненормальну нормальність», характерну для сучасної демократії, або навіть «ненормальний дух часу»[45, с. 1174].

Загальний кластер поглядів на популізм як неминучий і часто необхідний елемент сучасної демократії, поряд з Лакло, Муффа і Мюдде, включає концепцію співавтора Мюдде, Крістобаля Ровіра Кальтвассера, який назвав правий популізм «демократичним перетворенням» що дозволяє групам, які не є елітою, бути почутими [51, с. 185]. Френк Декер говорив про «необхідність коригування». Популістська агітація в політичних «баталіях» з іншими силами може призвести до розвитку або стабілізації демократії, встановлення політичного балансу [8, с. 65]. У тому ж ключі К. Ящевіч розглядає популістські практики не як альтернативу або протилежність до демократії, а як одну з форм її реалізації. Шведський аналітик Торбйорн Теннше зазвичай називав популізм чистою формою демократії – він просто піднімає питання, як заявила К. Ровіра Кальтвассер, ми вважаємо за краще ліберальну демократію, (тобто представницьку і обмежену інститутами) або радикальний популізм (тобто максимально наближений до прямої демократії). Е. Лакло вважав, що жодна політична система не обходиться без популізму: там, де є антагонізм, є і популізм, таким чином, популізм виступає природною рисою політики. Муффа стверджує, що «демократія обов'язково має популістський аспект» .

Бенджамін Ардіті також відноситься до тих, хто вважає популізм необхідним «виправленням» і клапаном для «голосу народу». Він пише, що популізм поводить себе як «п'яний гість» на званому обіді – не дотримується

загальноприйнятих правил, але формулює насущні проблеми інших «тверезих гостей», що вважають за краще приховувати [29, с. 78] На думку К. Мюдде, популізм – це «неліберальна демократична відповідь недемократичному лібералізму». Якщо в будь-якій країні є «попит на популізм», якщо ідеї правих чи лівих популістів знаходять відгук, то наявність популістських партій і рухів є об'єктивною потребою тієї чи іншої політики на даний момент. У кінцевому підсумку такий попит і його реалізація можуть дійсно призвести до встановлення форми правління, відмінної від демократичної; однак, поки це не відбудеться, будь-яке «перекриття кисню» популістським партіям, якщо тільки це не є наслідком ситуації із законодавчою практикою, сама по собі є антидемократичною мірою.

Н. Гідрон і Б. Боніковскі розділили існуючі підходи до розуміння популізму на три групи:

«1) ідейний підхід (в якому популізм розуміється як різновид ідеології «з розрідженим центром», прихильники цього підходу – К. Мюдде, К. Ровіра. Кальтвассер);

2) дискурсивний підхід (під популізмом розуміється дискурсивна практика – Е. Лакло);

3) мобілізаційний підхід (популізм як форма стратегії політичної мобілізації – П. Таггарт, Т. Пауелл)» [38, с. 5]

Однак очевидно, що ці підходи багато в чому перетинаються і, як правило, їх досить складно відрізнити один від одного. Такий поділ може мати деякі переваги, але навряд чи принесе істотні зміни в практичних політичних дослідженнях. Сприйняття популізму як ідеології «з розрідженим центром» через слабкість власної ідеологічної бази «перетворилося в своїй величчі» по відношенню до інших, більш великим і більш розвиненим ідеологіям, не виключає і навіть має на увазі специфічні риси політичного

дискурсу (націоналізм та антиелітізм по відношенню до народу в цілому зі спільною волею) і використання конкретних популістських стратегій політичної мобілізації. Очевидно, що по можливості, всебічного вивчення феномена популізму необхідно не обмежуватися якимись вузькими об'єктними рамками, а включити в фокус дослідження всі політичні об'єкти, здатні нести популістські індикатори: партії, партійні лідери, програмні тексти, публічний дискурс тощо.

Ґрунтуючись на наведених вище теоріях, представляється можливим дотримуватися наступного визначення правого популізму для вирішення проблем, викладених у вступі: політична стратегія, яка заснована на поєднанні націоналізму, антиелітізму і антиплюралізму (проявляється в уявленні про людей як про однорідну групу із виключенням непотрібних груп) і самоототожнення з волею народу, спрямоване на досягнення електорального успіху. Разом ці елементи утворюють комбінацію ідеологем, однак не перетворюються на повноцінну ідеологію. Як вже зазначалося, деякі елементи цього поєднання, зумовлені специфікою вимог популістського електорату, успішно реалізуються в політичній стратегії, що робить правопопулістську партію дуже конкурентоспроможною.

Це призводить до необхідності проявити солідарність з Н. Урбінаті, яка вважає, що говорити про політичний популізм має сенс тільки в контексті партійної політики. Американська дослідниця справедливо заявляє, що «ніякий лідер або центральне керівництво, яке прагне контролювати більшість народних рухів за допомогою популістської риторики (...), не є популізмом» [26, с. 249]. Також варто зазначити як за необхідне, це додати критерій успіху партії (який відбивається на її представництві в національному парламенті), оскільки партійний популізм не має сенсу, якщо він не вбудований в парламентську систему. З одного боку, це звужує предмет після проведеного дослідження; однак, з іншого боку, відсутність представництва в центральному законодавчому органі демонструє

неефективність популістської риторики партії і, найчастіше, надмірний радикалізм; при цьому з великою часткою ймовірності така партія залишиться політичним маргіналом, якщо взагалі існуватиме. Непарламентські партії як і раніше будуть згадуватися, але перш за все в історичному і контекстному відношенні.

Питання про природу популізму залишається дуже суперечливим. Взагалі популізм як явище, не сприймають як самостійну ідеологію, а виводять у ранг стратегії політичної боротьби, яка заснована на протиставленні еліти решті населення і володіє низкою інших характерних рис.

Будучи лише політичною стратегією, популізм здатний комбінуватися з будь-якими ідеологічними конструкціями. У поєднанні з націоналізмом популізм, який діє в партійному полі, як правило, отримує прикметник «правий».

РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНІ ВИТОКИ ТА ОСНОВНІ ТЕЧІЇ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ.

На сьогоднішній день саме поняття «євроскептицизм» органічно увійшло в лексикон ЗМІ та наукової літератури, і вже нікого не дивує. Це явище стає все більш поширеним, іноді до нього приєднуються цілі політичні партії. Варто відзначити, що в даний час в будь-якій країні Європейського Союзу є євроскептики. Вибори до Європарламенту в 2014 році показали, що успіх євроскептиків вимагає найсерйознішої уваги з боку політичних еліт.

Використання терміну «євроскептицизм» зазвичай розуміється як скептичне, негативне ставлення до інтеграційних процесів всередині Європейського Союзу. Крім того, виступаючи проти загальної інтеграції в цілому, деякі члени нинішнього Європейського Союзу можуть виступати проти окремих проектів, таких як введення єдиної валюти, Європейська конституція, наднаціональні утворення і федералізація Союзу. Найчастіше вони дуже часто висловлюються з позицій підтримки національних держав, їх суверенітету і висловлюють побоювання, що подальша інтеграція завдасть їм непоправної шкоди, призведе до втрати права визначати свою долю.

Досить орієнтовно, але євроскептиків можна розділити на дві групи: ті, хто в цілому проти інтеграції до повного виходу з Європейського Союзу, так звані «жорсткі» євроскептики (Рух за європейську націю і свободу, Альянс за пряму демократію в Європі, Альянс за мир і свободу, Альянс європейських національних рухів), а також тих, хто критикує ідеї Європейського Союзу з різних причин, закликаючи до його реформування, не виходячи з членства,

так званих «м'яких» євроскептиків (Альянс Європейські консерватори і реформісти, Європейська демократична партія, Європейське християнське політичний рух). Таку класифікацію запропонували П. Траггарт та А. Щербяка. [55, с. 3-4].

«Жорсткий» євроскептицизм більше характерний для західних країн, де все частіше лунають голоси про те, що Європейський Союз вичерпав себе і повинен повернутися в початковий стан.

Прихильників позиції «жорсткого» євроскептицизму можна розділити на три версії :

1) «помірний євроскептицизм» пов'язаний з ідеєю, що європейська інтеграція досягла необхідних меж і що подальший розвиток організації слід зупинити;

2) «жорсткий євроскептицизм» фактично означає, що досягнута інтеграція зайшла занадто далеко і необхідно повернутися до стану Маастрихтського договору;

3) «радикальний євроскептицизм» виступає за неприйняття членства в Євросоюзі, бажаний вихід з організації або неприєднання до неї [37, с. 76]

Крім того, необхідно виділити інші форми критичного ставлення до європейського проекту.

1) «європейський прагматизм» – неприйняття європейської інтеграції , яке поєднується з визнанням переваг існування Європейського Союзу;

2) «єврозаперечення» – неприйняття як ідеалів інтеграції, так і практики їх реалізації у Європейському Союзі;

3) «європесимізм» – невдоволення Євросоюзом в його нинішньому вигляді або песимістичне ставлення до цих напрямків розвитку;

4) «єврофобія» – принципова відмова від європроекту [56, с. 2].

Варто відзначити, що з самого початку інтеграційного процесу євроскептичні настрої вже існували, але саме поняття «євроскептицизм», яке використовувалося для позначення особливого становища в економічній і політичній інтеграції, вперше з'явилося в 1970-х роках у Великобританії, яка завжди відрізнялася консервативними настроями [39, с. 31].

З початку 1990-х років цей термін все частіше і частіше використовувався в ході дебатів перед підписанням і ратифікацією Маастрихтського договору 1992 року, який перетворив Європейське співтовариство в Європейський Союз [39, с. 34]. Вважається, що цей термін вперше був використаний в грудневому номері британського журналу «Economist» за 1992 рік. У статті говорилося про невдоволення населення Німеччини тим, що їм необхідно привести німецькі правила пивоваріння у відповідність до встановлених стандартів, для європейського ринку. З тих пір це явище стало фактом європейської політики.

Найбільш поширене визначення євроскептицизму, дане Таггартом: «Євроскептицизм висловлює ідею обмеженого або супроводжуваного застереженнями протидії процесу європейської інтеграції, включаючи пряму і беззастережну протидію» [54, с. 336].

В останні роки британці були стурбовані тим, що ЄС стане наддержавою і що Великобританія, як і інші національні держави, втратить свій суверенітет. Основними аргументами британських політиків були дисбаланс між податковою системою і соціальною політикою, а також розширення повноважень Єврокомісії в сфері правосуддя і внутрішньої політики, відсутність демократії в ЄС, загальна конституція і валюта.

Слід розуміти, що євроскептицизм – це явище, яке поступово змінювалося протягом десятиліть. Спочатку, в перші десятиліття інтеграції, недовіру було викликано ринковою інтеграцією, зростанням інфляції та безробіття, а також уповільненням економічного зростання. У наступні

десятиліття з підписанням Маастрихтського договору виникла ще одна область – захист національного суверенітету.

До початку 2000-х євроскептицизм був явно маргінальним явищем в політиці ЄС. У ньому переважали великі керівні, так звані партії «єврофіли», в той час, як євроскептичні проекти сприймалися як периферійне, екстремістське за своєю природою. Дослідження, проведене Л. Рей у 2005 році, тільки підтвердило, що євроскептицизм – це в першу чергу периферійне явище, зосереджене на ідеологічних полюсах і серед опозиційних партій. Результати показали, що після Маастрихта основні керівні партії не прийняли позицію євроскептицизму, зменшивши суспільну підтримку ЄС. Однак як виняток ми можемо згадати північні європейські держави, де центристські партії зазвичай були євроскептиками, а також Францію і Великобританію, де існують відмінності між правоцентристськими і лівоцентристськими з питань європейської інтеграції.

Описуючи скептицизм по відношенню до ЄС і його проектам, не можна говорити про євроскептицизм як про сформовану політичною ідеологію, оскільки різні політичні сили можуть вкладати різні смисли в цю концепцію і бути євроскептиками, залишаючись при цьому принциповими супротивниками в ідеологічному плані. Як противники, так і прихильники євроскептицизму можуть утворювати будь-яку політичну партію, але, як правило, положення євроскептицизму зараз найбільш яскраво проявляються в консервативних і ультраконсервативних партіях, що ми особливо чітко бачимо на європейському рівні. Зокрема, скептицизм щодо ЄС є основою співпраці ряду правих партій всередині Європейського Союзу, і його можна визначити як все більш важливий аспект транснаціонального співробітництва європейського консерватизму.

У 2004-2005 рр., Коли обговорювався проект загальноєвропейської конституції, проти його прийняття виступила значна частина населення ряду країн ЄС, зокрема Великобританії, Данії, Польщі, Франції та Нідерландів.

Вибухнула потім криза, яка закінчилася підписанням Лісабонського договору в 2009 році. Пізніше в ряді країн (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Бельгія) активізувалися партії євроскептиків.

2008 рік, ознаменований глобальною економічною кризою, підняв нову хвилю євроскептицизму. З тих пір європейські країни знаходяться в стані економічних і соціальних потрясінь, які, в свою чергу, накладаються на кризу політичної системи.

Наслідки економічної кризи були серйозними. Плани по перетворенню Союзу в найбільш конкурентоспроможний регіон до 2010 року виявилися нездійсненними, як і плани по створенню «суспільства, заснованого на знаннях» і без безробіття. Через нестабільність економічної ситуації в регіоні настрої в суспільстві стали нестабільними, що сприяло розвитку тенденцій критики Союзу, а також перегляду поглядів на існуючий порядок [7, с. 7].

У першу чергу євроскептики піддали критиці економічну політику ЄС, а також діяльність його наднаціональних органів. До діяльності «євробюрократів» ставили наступні претензії: несвоєчасна і неякісна підготовка законодавства та інших документів, недостатньо продумані рішення, відсутність почуття поміркованості в регулюючих рішеннях і їх бюрократичний характер, непрозорість, закулісна робота органів ЄС, відсутність належного зв'язку з суспільством, недоліки Лісабонського договору, що ускладнюють прийняття рішень вищими органами Союзу, відсутність цілей інтеграції і бачення майбутнього, яке поділяється усіма учасниками ЄС, надмірне розширення Союзу, що призвело до об'єднання багатьох країн, економічні та політичні характеристики і пріоритети.

Говорячи про актуальні проблеми Євросоюзу, не можна ігнорувати тему Brexit. Референдум і процес «розлучення» неминуче вплинув на стан справ в ЄС, особливо ідеологічно, тільки збільшивши кількість євроскептиків. Головне і найбільш очевидний наслідок виходу Великої

Британії з ЄС – крах ідеологічного принципу постійної і стійкої інтеграції. Саме інтеграція, яка постійно поглиблюється, необоротна, і висувається на перший план європейськими політиками. Після референдуму і виходу Великої Британії цієї ідеології більше не існує. Особливий «внесок» у це зробив провал Конституції ЄС, який поховав ідею федералізації і змусив задуматися про межі інтеграції. Мінливості останніх років, зокрема пов'язані з міграційною кризою, дали кілька прикладів відкоту інтеграційного процесу і відмови від досягнутого рівня взаємодії і перенесення питань назад на національний рівень. Фактично, ці фактори вказують на те, що Європейський Союз перетворився з організації, що постійно розвивається, в організацію, з нормальним станом речей, у якій повинна бути стабільність.

Втративши своє економічне становище на міжнародній арені, Європейський Союз також втратив свою політичну вагу.

Всі перераховані вище фактори призвели до зростання анти-європейських настроїв: за Eurobarometer весни 2017 року, найбільшу недовіру ЄС виражаються населенням таких країн, як «Греція – 74%, Італія – 52%, Кіпр – 56%, Австрія – 55%. У Великобританії, де «шлюбборозлучний процес» вже пройшов, такого населення 59%. Два «флагмана» Євросоюзу, Німеччина і Франція, також показують невтішні результати. Франція займає третє місце серед країн, яким не довіряють, з показником 56%. У Німеччині ситуація трохи краще – 42%. Найбільшу довіру до проекту ЄС має Литва – 64%, Болгарія – 57%, Люксембург – 56%». Середній показник довіри 41%, що не так вже й багато.

Для порівняння автор вважає за необхідне привести цифри 2013 року: найбільшу недовіру висловило населення «Польщі – 42%, Італії – 53%, Франції – 57%, Німеччині – 69%, Великобританії – 69%, Іспанія – 72%».

Для Скандинавії характерні приблизно рівні показники: «в Фінляндії 53% довіряють ЄС, в Данії та Швеції – 52%».

Ці настрої відбиваються в мінливій структурі політичних партій. Дослідник П. Стетхем з Університету Сассекса в своїх статтях показав, що на транснаціональному рівні спостерігається зрушення від проєвропейських позицій до євроскептицизму. Виходячи з цього, можна побачити, що проєвропейська позиція характеризується ліберальними і лівоцентристськими партіями, а правоцентристи критикують Союз або його окремі проєкти, використовуючи такі фактори, як тероризм, мігранти, економічна нестабільність і можлива втрата суверенітету національними державами.

Консервативні партії, такі як Баварський християнсько-соціальний союз, традиційно проявляють найбільший консерватизм по відношенню до ЄС на партійному рівні. У 2009-2013 роках в Італії існувала партія «Люди свободи», яка також належала до євроскептиків. Великі правоцентристські партії часто вже не характеризуються декларацією прихильності принципам євроскептицизму в своїх політичних документах. З іншого боку, праві і крайні праві політичні сили відкрито заявляють про своє небажання розвивати європейську інтеграцію і виступають проти членства своїх країн в ЄС.

На рівні партійного представництва в Європарламенті можна виділити тенденцію збільшення кількості депутатів європейських консерваторів і реформістів: в 2009 р у них було 57 місць, в 2014 р – 70, в 2019 - 63. Таким чином, партія стала займати п'яте місце за кількістю обраних депутатів. Члени фракції виступають проти федералізації ЄС, але зберігають за собою право на існування в його нинішній формі і складі, але критикують його політику. Інша фракція Європейського парламенту, скептично відноситься до проєктів Союзу, Європа за свободу і пряму демократію, яка виникла в 2009 році і складалася з депутатів Європарламенту з 9 країн (Великобританії, Італії, Франції, Греції, Данії, Литви, Нідерландів, Словаччини та Фінляндії). Також збільшила своє представництво в Європарламенті: 2009 р. - 31 місце,

2014 р. - 47 місць, 2019 – 54. За винятком Великобританії, спочатку ніхто явно не виступав проти членства своєї країни в ЄС, але можна з упевненістю сказати, що об'єднавчою ідеєю фракції став євроскептицизм. У цілому її представники зажадали зміни конфігурації в ЄС і розширення прав великих регіонів, переглянути імміграційну політику в бік посилення аж до примусового виселення прибувають за межі Союзу. Не залишилася осторонь і фракція м'яких євроскептиків «Єдині європейські ліві- та ліво-зелений північ»: в 2009 р у них було 35 місць, в 2014 р – 52, в 2019 – 38.

Точно оцінити частку євроскептиків, які приєдналися до нового Європейського парламенту, неможливо, оскільки існують деякі відмінності в умовах допуску партії і політиків до певного табору, але можна з упевненістю сказати, що євроскептики взяли майже чверть місць у новій Європі.

Однак, незважаючи на безсумнівний успіх євроскептиків на виборах, значення цієї події не варто переоцінювати. Перспективи впливу євроскептиків на рішення, що приймаються в парламенті, залишаються досить сумнівними. Незважаючи на те, що партії, які підтримують європейську інтеграцію, втратили значну кількість місць, саме вони будуть приймати рішення шляхом компромісів. Складно уявити консолідовану силу в особі євроскептиків. Також слід мати на увазі, що поряд з роз'єднаністю між окремими групами євроскептиків існують суперечності і між представниками однієї партії.

Найбільша фракція в Європарламенті, Європейська народна партія, зберегла лідерство на виборах 2019 року, втративши 38 місць. ЄНП – це правоцентристська політична організація, в яку входять консервативні, християнсько-демократичні та інші партії. Після виборів ЄНП представила документ «План реформ для майбутнього Європи», в якому запропонувала своє бачення шляхів подолання кризи в Союзі.

Аналогічна тенденція зростання числа представників правих партій спостерігається і на національному рівні парламентів ЄС: в Німеччині набирає силу Альтернатива для Німеччини, у Франції – Національний фронт, в Італії – Рух п'яти зірок і Ліга Півночі, в Нідерландах – Партія свободи, в Бельгії – Фламандські інтереси, в Австрії – Партія свободи.

Незважаючи на зростаючий вплив євроскептиків, федералісти не оцінили його належним чином, оскільки вони зберегли більшість у наднаціональному представницькому органі. Результати голосування були розцінені як втілення концепції К. Райфа і Г. Шмітта. Цей теоретичний підхід передбачає, що вибори до Європейського парламенту розглядаються населенням як «вибори другого порядку», що має на увазі їх менше значення, ніж вибори в національні парламенти. Причина в тому, що загальноєвропейські питання традиційно менш важливі, ніж внутрішні. Згідно з концепцією, вибори до Європейського парламенту порівнюються з додатковими виборами в Сполучених Штатах або додатковими виборами в Великобританії, що означає, що результати не впливають безпосередньо на баланс сил, а є проявом уподобань населення і сигнал, яким має слідувати нинішній уряд, щоб зберегти або змінити свою позицію. Таким чином, експерти сходяться на думці, що електоральні переваги виробляються під впливом внутрішньополітичного контексту. [28, с. 34]

Автори підходу стверджують, що ступінь суспільного інтересу пояснюється традиційно низькою явкою на виборах в Європарламент, яка в 2019 р склала 50,95%, а також характером голосування, обумовленим емоційним фактором: громадяни, таким чином висловлювали свої протестні настрої, голосуванням за націоналістичні і популістські партії, за які вони, швидше за все, не проголосували б на загальнонаціональних виборах, віддаючи перевагу вже сформованим партіям. Таким чином, з точки зору авторів теорії, зростання популярності євроскептичних партій зобов'язаний

своїм зростанням непопулярності політичного курсу тільки національних урядів і жодним чином не загрожує європейській солідарності.

Як би там не було, не всі згодні з таким підходом. Автори іншої теорії, нідерландський політолог К. де Фріс, а також професор С. Хобольт і Дж. Спун спростовують залежність результатів європейських виборів від ступеня задоволеності громадян проведеною політикою національних урядів. Більш того, теоретики підходу стверджують, що результати голосування кожен раз все більше відображають сприйняття виборцями Європейського Союзу, як практичного втілення інтеграційних ідей, а також політики на наднаціональному рівні. Тобто, зростання представництва євроскептиків в Європарламенті не означає протест проти політики ЄС, а лише вказує на її низьку ефективність.

Обидва підходи мають право на існування, що підтверджується конкретними прикладами. На виборах 2014 року в більшості випадків євроскептична партія отримувала підтримку з боку основних партій, які втратили голоси, консерватори і ліберал-демократи Великобританії отримали 30% голосів у порівнянні з загальнонаціональними виборами 2010 р Соціалістична партія Ф. Олланда набрала на 27% голосів менше. На парламентських виборах 2012 року іспанська «Народна партія» постраждала менше – 18%. Однак в Італії виборці зробили інший вибір: не дивлячись на хороші результати євроскептичного «Руху п'яти зірок» правляча «Демократична партія» отримала на 15% більше місць у порівнянні із всенародними виборами у 2013 році. Тобто, у євроскептиків є власний електорат, вибір який не пов'язаний з розчаруванням в національному уряді.

Таким чином, підтверджується теза про те, що обидва підходи мають місце в нинішній практиці виборів до Європарламенту, і громадяни можуть віддавати свої голоси, будучи незадоволені політикою як ЄС, так і національних урядів. Однак отриманий сигнал про збільшення представництва євроскептиків в Європарламенті не був належним чином

врахований європейськими чиновниками, які вирішили не звертати уваги на ці політичні сили, вважаючи за краще називати їх популістами і домагатися подальшої інтеграції.

Таким чином, можна стверджувати, що євроскептицизм, який підживлюється кризовими процесами, чітко утвердився в якості основи ідеологічного спрямування в досить великі і різноманітні групи країн-членів ЄС, які постраждали від кризи і тим, хто прагне дистанціюватися від кризової «епідемії». Умови фінансово-економічної кризи в Європейському Союзі підсилюють процес розмежування партій по лініях єврофедералізму-євроскептицизму, роблячи це протистояння основним і домінуючим у політичній та ідеологічній сфері. У той же час процес радикалізації обох напрямків тільки підсилює сам характер протистояння, створюючи можливість для структурних підрозділів в ЄС.

Євроскептицизм, будучи одним з маркерів розриву дискурсивного поля, є однією із структурних характеристик дискурсу європейських правих популістів і одним з проявів архаїзації даного дискурсу. Необхідно також розуміти, що євроскептицизм більшою мірою характерний для опозиційних та маргінальних партій, будучи однією з форм антиелітного протесту; проте в останні роки спостерігається дифузія м'якою євроскептичної риторики в партії істеблішменту.

До основних об'єктів критики євроскептиків відносяться євროзона, принцип солідарності, заходи економіки, демократичний дефіцит органів ЄС, перспектива федералізації об'єднання і перетворення його в «Сполучені Штати Європи», мультикультуралізм, масова імміграція (вина за яку покладається, багато в чому через систему квот, саме на європейські структури).

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЙ «ЄВРОСКЕПТИКІВ» В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.

Євроскептицизм в Західній Європі ми вважаємо за потрібне розглянути на прикладі країн Бенілюксу.

Нідерланди – одна з країн, яка стояла біля витоків європейської інтеграції, однак євроскептицизм тут також поширений і має множинні підстави. Однією з таких підстав навіть для правлячих партій – побоювання політичної централізації Союзу по федеративної моделі і подальшої передачі суверенітету національних держав на наднаціональний рівень. Нідерланди ще з 2013 року почали домагатися обмеження повноважень Єврокомісії: нідерландський міністр закордонних справ Франс Тіммерманс, що згодом став першим віце-президентом Єврокомісії, послідовно відстоював принцип субсидіарності, згідно з яким максимальна кількість сфер управління повинна залишатися на національному рівні, а ЄС має втручатися тільки тоді, коли це дійсно необхідно [13, с. 4].

Уособленням нідерландського правого популізму і євроскептицизму є Партія свободи. У риториці партії Г. Вілдерса євроскептицизм, поряд з антиелітизмом і антиіммігрантським посилом, займає значне місце. У 2014 році Вілдерс представив Генеральним штатам доповідь під назвою «Nexit» про позитивні наслідки, які мав би для Нідерландів вихід з ЄС. Представникам істеблішменту, з огляду на популярність закликів Вілдерса серед електорату, також довелося прокоментувати дане питання: наприклад, прем'єр-міністр Марк Рютте заявив, що європейську інтеграцію «не слід поглиблювати або прискорювати».

Один з основних об'єктів критики іншої партії «Форум за демократію» – «демократичний дефіцит» ЄС, обмеженість можливостей громадян впливати на прийняття рішень європейськими інститутами. Т. Боде пише в своїй програмній книзі «Атака на національну державу»: «Публічне обговорення на європейському рівні неможливо, так що Європейський союз діє в політичному і демократичному вакуумі» [31, с. 9]. Окремої критики удостоюється Європейська комісія: «Влада Європейської комісії не обмежена спеціальними завданнями, а принцип субсидіарності використовується, щоб централізувати все більше сфер управління».

У тій чи іншій формі євроскептицизм характерний для багатьох нідерландських партій, в дискурсі і ідеології яких він є лише фоновим елементом. Євроскептичні елементи помітні в риторичі Християнського союзу, Реформатської партії, Соціалістичної партії і Партії захисту тварин. Однак в рамках даної роботи нас цікавлять тільки правопопулістські партійні суб'єкти; тому так само тут не будуть розглянуті такі маргинально-націоналістичні суб'єкти як Нідерландський народний союз і паннідерландський рух «Форпост».

Тим не менше, більшість партій усвідомлює важливість європейської інтеграції для невеликої європейської держави. За даними дослідницького центру П'ю, тільки 18% нідерландців вважають, що їхній країні треба вийти з ЄС. Однак необхідно враховувати, що жорстка позиція відлякує частину опитаних; за референдум з приводу членства в ЄС, аналогічний проведеному у Великобританії, виступали 42% громадян Нідерландів, а 52% не схвалюють європейську імміграційну політику. У 64% населення склався позитивний образ ЄС. За даними Євробарометра, 79% нідерландців вважають, що членство їх країни в ЄС – позитивне явище (при середньоєвропейському показнику 57%); в 2016 році цей показник становив 72% [46, с. 48], з цього можна зробити висновок, що відбувається зростання позитивного сприйняття ЄС в Нідерландах.

Бельгійська партія «Фламандський інтерес» відрізняється досить радикальним євроскептицизмом, на виборах 2014 року гаслом став вислів «За Європу, тобто проти ЄС» (Pro Europa, dus tegen de EU). У шостому розділі офіційного видання соціально-економічної програми партії (2012 р) написано: «через десять років після введення євро подальше існування єдиної валюти і європейського проекту вже не здається само собою зрозумілим». Далі: «... ЄС організований по моделі ... федералістського бюрократичного монстра ... Сполучених Штатів Європи. Така конструкція нежиттєздатна, тому що не існує європейського мови, європейського народу, загальноєвропейського політичного простору ... Фламандський інтерес гордий бути єврократичною і євроскептичною партією» [57, с. 138].

Правопопулістська партія «Новий фламандський альянс» позиціонує себе як поміркований суб'єкт, тому її євроскептична риторика набагато м'якша. «Новий фламандський альянс» лише застерігає проти перетворення ЄС в «європейську супердержаву» і «Сполучені Штати Європи», звинувачуючи ЄС в надмірній елітарності, що є класичною риторикою «м'яких євроскептиків» (за класифікацією П. Таггарта і А. Щербяка). За спостереженням І. Малі, партія побоюється посилювати свій євроскептицизм, тому що при цьому втратить одну з найбільш істотних відмінностей з конкуруючим «Фламандським інтересом», і використовує наявність ефективного європейського рівня управління як обґрунтування «непотрібності бельгійської прокладки» між незалежної Фландрією та ЄС: «На що здатна Фландрія сама по собі, на це не здатна і Бельгія [проте здатний ЄС]» [43, с. 164],. У тому ж ключі НФА говорить про «внутрішнє розширення» ЄС за рахунок утворення нових незалежних держав – в першу чергу, Фландрії, Шотландії, Каталонії і Країни Басков.

Партія «Національна демократія» (Démo­cratie Nationale), що діє в південній частині Бельгії, практично не надає про себе ніякої інформації в Інтернеті; де-факто, дана правопопулістська партія вже перейшла в розряд

маргінальних, однак, в силу певної ваги в прийнятті політичних рішень в Бельгії на початку XXI століття, вона все ж заслуговує на те, щоб присвятити їй кілька рядків в цьому розділі. Лідер партії Марко Санті у відповідь на пряме запитання автора, чи відносить себе «Національна демократія» до євроскептичних партій, заявив: «ми не проти Європи, але ми проти Європейського Союзу, який нав'язує нам вторгнення іммігрантів». Таким чином, «Національна Демократія» все ж можна впевнено записати в табір євроскептиків.

Немає підстав стверджувати, що зростання підтримки правих популістів в країнах Бенілюкс пов'язане саме з євроскепсисом: програми цих партій охоплюють широкий спектр явищ, це далеко не «партії одного питання», і електорат швидше привертає антиелітарна і антиіммігрантська риторика, ніж риторика проти ЄС; це підтверджується високими (набагато вище середнього по Союзу) показниками симпатії громадян країн Бенілюкс до ЄС.

У Східній Європі, що має іншу історичну спадщину і в більшості своїй сприйняла крах комуністичної системи як надію на відродження і зміцнення національних держав, а ніяк не початок шляху в сторону загальноєвропейської уніфікації, євроскептицизм має інші підстави. У країнах, що раніше входили до соціалістичного табору, одна з таких підстав – «перехід з одного союзу в інший», зміна «диктату Москви» на «диктат Брюсселя» [44, с. 296]. Однак, незважаючи на те, що деякі автори стверджують, що тільки в силу даної обставини, євроскептицизм зміг бути інкорпорованою політичною системою, ми з цим не погодимося: досить поглянути на наведені вище приклади євроскептицизму немаргінальних партій Нідерландів і Бельгії.

Підстави євроскептицизму в Центральній і Східній Європі відрізняються від країни до країни. Відмінності очевидні навіть на рівні

субрегіональних кластерів, в тому числі на прикладі трьох країн Балтії. У Латвії, при істотно більшій радикалізації партійної системи і дискурсу місцевих правих популістів, ніж в Естонії, де євроскептицизм практично непомітний. Основна причина цього в тому, що довіра громадян до інститутів ЄС вище, ніж до національних [30, с. 87]. Цього не можна сказати про Естонію, тому і євроскептична риторика правопопулістських партій більш жорстка.

Необхідно відзначити, що країни Балтії вступали в ЄС в рамках хвилі «повернення в Європу», це поняття більш широко і охоплює в цілому євроатлантичні структури [6, с. 124], тобто ЄС поряд з НАТО. Як зазначає В. Воротніков, в країнах Балтії євроскептицизм слабо інституціоналізований; парламентські партії використовують риторику м'якого євроскептицизму в популістських цілях, в той час як маргінали можуть собі дозволити більш радикальні позиції [6, с. 122].

Програма Естонської консервативної Народної Партії (ЕКНП) звинувачує Європейський союз в перетворенні Естонії в «одного зі своїх підданих»; одним із програмних пунктів заявлено невиконання зобов'язань в рамках Європейського стабілізаційного механізму. Партія прагне сформувати у громадян образ ЄС як неповороткої бюрократичної структури, що невідповідна населенню і далека від поточних проблем європейців; партія організувала масовий мітинг на підтримку Brexit. У програмі ЕКНП ми читаємо: «Членство в ЄС і наявність єдиної валюти не повинно обмежувати суверенітет Естонії і перешкоджати її розвитку».

Литовська партія «Порядок і справедливість» Роландаса Паксаса характеризується помірним євроскептицизмом і виступає проти федералізації ЄС, за збереження національної ідентичності, і навіть намагалася в 2016 р провести референдум про вихід із Європейського Союзу [6, с. 128]. У числі литовських євроскептиків також називають Литовську партію центру Р.

Озоласа, яка критикує імміграційну політику ЄС (що, на нашу думку, спірний критерій, тому що з критикою імміграційних квот виступала і колишній президент країни Д. Грібаускайте, яка в іншому зарекомендувала себе як переконаний єврооптиміст; за таким же принципом ми не відносимо до євроскептиків Вільну партію Естонії, яка також критикує імміграційні квоти), і Литовську народну партію Р. Паулаускаса, яка заявляє про неприйнятність курсу на подальшу федералізацію ЄС. Однак залишається відкритим питання, наскільки ЛПЦ і ЛНП можна вважати правими популістами. Маргінальний Союз націоналістів («таутінінкі») робить в своїй ідеології акцент на інструментальну роль ЄС в справі досягнення цілей, що стоять перед зовнішньою політикою Литви [6, с. 129]. Радикальний євроскептицизм знаходиться в центрі ідеології Соціалістичного народного фронту (як і Соціалістичної партії Латвії), проте вони перебувають поза полем нашого інтересу.

У Латвії основним правопопулістським суб'єктом політичного процесу можна вважати партію «Національне об'єднання». Однак ця партія відкидає євроскептицизм, наводячи як підстави такої позиції небезпеку, що виходить зі Сходу: «Неприпустимо, щоб міжнародні організації брали участь в управлінні Латвією шляхом директив і рекомендацій. Єдиним винятком тут є Європейський Союз, якому Латвія добровільно делегувала частину свого суверенітету в обмін на вплив в інститутах ЄС. ЄС відіграє особливу роль. Це важливо, тому що на пострадянському просторі стрімко розвивається очолюваний Росією Євразійський Союз». При цьому подібна позиція «Національного об'єднання» не позбавлена застережень: лідер партії Райвіс Зелтіс каже, що «варто розглядати членство Латвії в ЄС як питання геополітики, і безпеки (...). Ми не згодні з концепцією єврофедералізму» [32, с. 7].

На відміну від «Національного об'єднання», правопопулістської партії «Євроскептики – партія дії» (з 2018 року – «Партія дії»), що еволюціонувала

від лівих до правих переконань, яка виступила із закликом «звільнити Латвію від покірливого підпорядкування вимогам єврокомісарів» і «вийти з блоку НАТО» [6, с. 129]. Втім, дана партія вкрай маргінальна і не сприймається більшістю жителів Латвії як серйозний політичний суб'єкт. Також в 2013 році була утворена право-консервативна партія (з помітними популістськими тенденціями) «Від серця – Латвії» (Nosirds Latvijai), в програмі якої зазначається: «Ми будемо активно захищати національні інтереси латвійської держави як в Європейському Союзі, так і в стосунках з іншими міжнародними партнерами. Зупинимо подальше обмеження зовнішнього і внутрішнього суверенітету Латвії в результаті федералізації і централізації функцій Європейського союзу» [47, с. 112].

У Польщі євроскептицизм традиційно має під собою культурно цивілізаційну основу. Європейський союз бачиться польським правим оплотом секуляризму і чужих цінностей постмодерну, від яких необхідно оберегти польське суспільство; польські євроскептики охоче вдаються до використання релігійних образів і авторитету Римо-Католицької церкви. «Ліга польських сімей» орієнтується на консервативних католицьких виборців, представляючи себе захисницею таких цінностей як «сім'я, патріотизм, релігія, свобода і власність». Партія виступає за вихід Польщі з ЄС і категорично протривить заміні злотого на євро. Вона пов'язує з європейською інтеграцією прийдешню кризу моралі і польської ідентичності.

Правляча нині в Польщі партія «Право і справедливість» пропагує більш значиму роль окремих членів союзу (перебуваючи, відповідно, в опозиції до «федералістської» концепції розвитку ЄС) і введення євро в дуже довгостроковій перспективі. У програмі ПiС від 2014 року ми читаємо, що членство в ЄС «не може бути дорогою до створення структур федеративної держави (федерації). Складові частини федерації не можуть бути державами з точки зору міжнародного права. З виникненням такої держави його суб'єкти втрачають незалежність. ЄС є і повинен залишатися міжнародною

організацією (...), тобто об'єднанням суверенних незалежних держав» [58, с. 150]. Таким чином, ставлення «Права і справедливості» до ЄС можна охарактеризувати як «коригування політики при використанні ними певного обсягу повноважень».

Президент Угорщини Віктор Орбан на заході, присвяченому 60-річчю угорських подій 1956 року, заявив: «Волелюбні люди повинні врятувати Брюссель від радянзації і від людей, які хочуть вирішувати за нас!» [40, с. 90]. Однак Орбан, лідер популістської партії «Фідес» (Fidesz), – помірний євроскептик, він не вимагає виходу країни з Союзу, а лише закликає до більшої прозорості інститутів ЄС і реформи Союзу в напрямку будівництва конфедерації сильних національних держав. З огляду на нещодавнє висловлювання Орбана про те, що він «готовий красти з (лідером польської партії «Право і справедливість») Качинським коней», можна припустити, що їхнє ставлення до ЄС багато в чому схоже.

Існування правопопулістських партій на національному рівні уможлиблює, здавалося б, парадоксальну ситуацію: євроскептики виявляються обраними в керівні органи Європейського союзу. При цьому в Данії і у Франції праві популісти зайняли перші місця на виборах в ЄП скликання 2014-2019 рр. за кількістю голосів, отриманих на національному рівні. Таким чином, правопопулістські партії є одночасно і об'єктом, і суб'єктом європейського інтеграційного процесу: європейська інтеграція неминуче впливає на їх дискурс (додаючи євроскептицизм і змушуючи вписувати соціально-економічні вимоги в загальноєвропейський контекст), а й самі праві популісти можуть впливати на функціонування органів ЄС і прийняті на наднаціональному рівні рішення.

У контексті діяльності правих популістів в наднаціональних органах Європейського Союзу, перш за все в Європарламенті, необхідно враховувати їх присутність на трьох партійно-організаційних рівнях: на рівні

національних партій, на рівні європейських партій (можливо, коректніше називати їх «федераціями національних партій» або «транснаціональними партійними мережами») і на рівні фракцій, які є основними суб'єктами політичного процесу в Європарламенті.

Представники євроскептичних та правопопулістських партій входять в наступні європейські партії: Альянс Європа консерваторів і реформістів (АЕКІР, 63 депутатів за результатами виборів 2019 р .; входять представники партій «Справжні фіни», латвійського Національного об'єднання, люксембурзької АДПРО, польської ПіС), Альянс Європи за свободу і пряму демократію (АЕСПД, 54 депутати, представлені партії «Альтернатива для Німеччини», «Шведські демократи», литовська «Порядок і справедливість» і Партія незалежності СК), Альянс за Європу націй і свобод (АЕНС, 58, представлені австрійська і нідерландська «Партії свободи», «Фламандський інтерес», французький «Національний фронт», італійська «Ліга» і чеська «Свобода і пряма демократія»).

При цьому фракції можуть формуватися тільки за умови включення в них не менше 25 депутатів як мінімум з 7 країн-членів ЄС. Фракції «грають важливу роль при визначенні складу парламентських комітетів, розподілі функцій членів Європарламенту, формуванні порядку денного і проведення голосування» [11, с. 119]. Фракції можуть включати в себе не тільки євropартії, а й національні партії, і незалежних депутатів. З восьми нині існуючих фракцій три включають в себе євроскептичні євropартії: Європейські консерватори і реформісти (ЕКІР), Європа за свободу і пряму демократію (ЕСПД), Європа націй і свобод (ЕНС). Останню лідер фракції «Прогресивний альянс соціалістів і демократів» Дж. Пітелла назвав «антиєсівською ксенофобською групою», так як вона фактично була сформована французькими, нідерландськими і бельгійськими євроскептиками. Також зараз 8 місць в Європарламенті належить незалежним депутатам, більшість з яких також є євроскептиками.

На окрему увагу заслуговує принцип формування коаліцій: це найбільш наочна демонстрація різнорідності правопопулістського табору і відсутності згоди між різними партіями з безлічі питань. Криза в ЄС виявилася недостатнім фактором для забезпечення тривалого і стабільного існування транснаціонального європопулізму – в першу чергу саме через його різнорідність. Правопопулістські партії можна розглядати в якості самостійної партійної сім'ї, на наднаціональному рівні вони часом виявляються відокремлені один від одного рамками фракційних груп: головним чином, це пов'язано з тим, що практично для будь-якої партії пріоритетні національні проблеми, а тут погляди і ступінь радикалізму різних правопопулістських партій різняться.

Найбільшу увагу привертала до себе коаліція між французьким «Національним фронтом» і нідерландською «Партією свободи». За кілька місяців до виборів в Європейський парламент 2014 М. Г. Вілдерс і М. Ле Пен заявили про свою готовність «завдати поразки брюссельському монстру». Але для М. Ле Пен і Г. Вілдерса виявилися надмірно радикальними «Йоббік», грецька «Золота зоря» і Націонал-демократична партія Німеччини (багато в чому через антисемітську риторіку), і вони відмовилися формувати коаліцію з угорськими, грецькими і німецьким і вкрай правими (у відповідь лідер «Йоббіка» Г. Вона назвав Австрійську партію свободи і французький Національний фронт «сіоністськими партіями»); не став вступати в коаліцію з «Йоббік» і правлячий в Угорщині «Фідес» В. Орбана. Однак для таких партій як «Шведські демократи» і «Справжні фіни», які прагнуть вийти з політичної ізоляції у себе на батьківщині, надмірно радикальними виявилися вже «Національний фронт» і «Партія свободи». У результаті європартію ЄНС довелося створювати в досить урізаному складі в порівнянні з початковими планами.

Випадок «Фідес» заслуговує на окрему згадку. Орбан вважав за краще приєднатися до респектабельному об'єднання християнсько демократичних

сил – Європейської народної партії, куди входять, наприклад, німецькі ХДС і ХСС, нідерландський ХДП, бельгійські ХДФ та польська «Громадянська платформа». Однак у зв'язку з проявами популістського авторитаризму в законодавстві і наявністю явно націоналістичних елементів в передвиборній кампанії 2018 року ЄНП провела 11 квітня 2018 року нараду з питання про членство депутатів від «Фідес». Бельгійський депутат Паскаль Арімон однозначно зажадав виключення угорських популістів, проте глава прес-служби ЄНП Педро Лопес де Пабло заявив, що членство в європартії дозволяє стримувати найбільш радикальні кроки «Фідес»

У цілому нарада завершилася декларацією про намір встановити певні «червоні лінії», які представники партії Орбана не повинні переходити. Проте 20 березня 2019 року було прийнято рішення призупинити членство «Фідес» в ЄНП: до такого кроку закликали лідери християнсько-демократичних партій Фінляндії, Бельгії, Люксембургу, Португалії та Швеції. Безпосереднім приводом для призупинення членства стала запущена партією в угорських ЗМІ кампанія проти імміграційної політики ЄС, в якій використовувалися плакати з портретами Джорджа Сороса. Колеги по Європейській народній партії розцінили цю кампанію як таку, що порушує етичні норми.

Голосування даних фракцій по окремим політичним резолюціям Європейського парламенту наочно демонструє як позицію фракцій з цих питань, так і внутрішньофракційну згуртованість. Очевидна солідарність євроскептичних фракцій з правопопулістського правлячими партіями в Угорщині і Польщі (що виявляється як небажання голосувати за засуджують їх дії резолюції), їх єдність щодо боротьби з тероризмом, а також прагнення «зберегти обличчя» в голосуванні з приводу антисемітизму (що виявляється в його формальному засудженні). Над усіма проявами антисемітизму в Європі тяжіє тінь Голокосту, і слова Тоні Дžadта про те, що «визнання Голокосту – сучасний вхідний квиток до Європи», як і раніше актуальні і

підтримуються, у тому числі, правими популістами (за винятком межують в своїй риторичі з екстремізмом партій «Атака», «Йоббік» і «Золота зоря»). Відносно ромофобії не все настільки однозначно, проте, щоб однозначно не демонструвати антиромську спрямованість ряду партій-членів, більшість євродепутатів зазначених фракцій утрималися від голосування з цього питання.

Традиційно відзначається, що на виборах в Європарламент у антисистемних і популістських партій більше шансів на залучення електорату, ніж на виборах в національні парламенти. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що ці вибори розглядаються як «вибори другого порядку» (second – order elections, термін К. Райфа і Г. Шмітта), на яких можна відносно безпечно для національного управління висловити протест проти існуючої політичної системи, проголосувавши за маргіналів на національному рівні. Має місце і зворотній взаємозв'язок: правопопулістські партії часто використовують своє представництво в Європейському парламенті як засіб підняття авторитету на батьківщині.

Також не варто забувати про фінансування, яке євроскептичні європартії отримують поряд з усіма іншими. Показовим є приклад французького «Національного фронту», керівництво якого в 2018 році підозрювали в неправомірному використанні декількох мільйонів євро, призначених для роботи партії в Брюсселі, в цілях фінансування партійної роботи у Франції. Як зазначає каталонський дослідник К. Коломіна, «європейський популізм не зміг би досягти нинішнього високого рівня представництва і впливу без грошей і політичних інструментів, наданих Європейським союзом, який він намагається його зруйнувати» [34, с. 23].

Часто депутатами Європарламенту можуть стати досить одіозні особистості, і це не тільки знамениті представники французького Національного фронту Марі Ле Пен і Брюно Голльніш. Наприклад, член

Датської народної партії та комітету ЄП з конституційних питань М. Мессершмідт в 2002 році був засуджений до двох тижнів арешту за расистські висловлювання. Член Націонал-демократичної партії Німеччини і комітету ЄП з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ У. Фойгт в 2013 році виступав з антисемітськими висловлюваннями. Член Австрійської партії свободи і комітету ЄП з міжнародної торгівлі Ф. Обермайр виступив проти святкування в Австрії 8 травня як дня «поразки німецького народу», а член «Йоббіка» і комітету ЄП з прав жінок і рівності статей К. Морваї відома неодноразовими антисемітськими та конспірологічними заявами про «ліберально-більшовицьких сіоністів».

Потрапивши в Європарламент, представники правопопулістських партій, як правило, максимально використовують його як трибуну для самореклами (працюючи як на зовнішню, так і на внутрішню аудиторію) і пропаганди власних ідей. За словами К. Коломина, парламентська трибуна для багатьох правопопулістських парламентаріїв – не більше ніж «телестудія». Однак вони можуть і брати участь у формуванні порядку, перш за все, щодо імміграційних і ряду економічних проблем. Часто євроскептичні партії вносять поправки до законопроектів Європарламенту на стадії підготовки доповіді для розгляду у відповідному комітеті. Нагадаємо, місця в комітетах розподіляються пропорційно представництву на пленарному засіданні, а також відповідно до професійних компетенціями того чи іншого члена парламенту.

На даний момент найбільшу активність в справі створення майбутнього правопопулістського альянсу в оновленому Європейському парламенті розвинув лідер італійської «Ліги», нинішній президент Європейського Парламенту М. Сальвіні. На зустрічі з прем'єр-міністром Угорщини В. Орбаном в Мілані він заявив про готовність сформувати «європейський антиімміграційний альянс». Але такого не сталося.

У цілому ми бачимо, що євроскептицизм є неодмінним елементом стандартизованого правопопулістського дискурсу в різних країнах ЄС, а нечисленні винятки лише підтверджують правило. Феномен інституціоналізованого євроскептицизму надзвичайно багатогранний і підлягає подальшому вивченню як в статичному вимірі, пов'язаному, у першу чергу, з політичною культурою тієї чи іншої країни, так і в динамічному, так як кожен електоральний цикл приносить нові емпіричні дані.

Оскільки виборцями вибори до Європейського парламенту часто розглядаються як «вибори другого порядку», у антисистемних і правопопулістських партій в даному випадку більше шансів на залучення електорату, ніж на виборах в національній легіслатури. У свою чергу, провівши своїх кандидатів в Європарламент, правопопулістські партії використовують це членство як засіб підняття авторитету на батьківщині, як можливість залучення фінансування, а також як додаткову «трибуну» для озвучування своїх ідей. Це все не скасовує і безпосередньої участі представників правих популістів у формуванні порядку і в підготовці доповідей для розгляду в комітетах.

ВИСНОВКИ

У різних дослідженнях популізм розглядають як ідеологію, дискурс, стиль і стратегію. Популізм привносить в політику оціночний, суб'єктивний елемент, зводячи демократію до народного суверенітету. Відзначаються також універсальність програми, лідерський тип партії, гіперболізована соціальна спрямованість передвиборчих обіцянок. Популізм існує лише як політична стратегія, і він здатний комбінуватися з будь-якими ідеологічними конструктами. У поєднанні з націоналізмом популізм, який діє в партійному полі, як правило, отримує прикметник «правий» (проте відповідні партії часто інструментально задіють елементи лівого дискурсу в економічній частині своїх програм; популізм – це одна з безлічі можливих відповідей на виклик глобалізації, відповідь, що пропонує здається досяжні рішення в разі перемоги відповідної партії на виборах, і в економічній сфері ця «відповідь» часто має лівий характер). Пропоноване нами визначення правого популізму виглядає наступним чином: політична стратегія, яка ґрунтується на комбінації націоналізму, антиелітизму, антиплюралізму (який проявляється в уявленні про народ як про однорідної групи і прагненні виключити інші групи задля збереження однорідності) і самоототожненні з народною волею, і спрямоване на досягнення електоральних успіхів.

Оскільки основною одиницею аналізу в даному дослідженні виступає політична партія, ми вважаємо за необхідне також додати критерій системності партії (що виявляється в їх представленості в нижній палаті парламенту і, таким чином, в рамках даної роботи зводиться до показнику успішності): партійний популізм не має сенсу, не будучи вбудованим в парламентську систему.

Євроскептицизм, існує як один з маркерів розриву дискурсивного поля, є однією із структурних характеристик дискурсу європейських правих популістів і одним з проявів архаїзації даного дискурсу. На відміну від лівих популістів, правопопулістські партії комбінують євроскептицизм з риторикою загрози національному суверенітету і культурної однорідності

(хоча в останні роки риторику національного суверенітету перейняли і деякі ліві партії); в правому дискурсі євроскептицизм є логічним наслідком націоналізму. У даній роботі ми використовували наступне визначення євроскептицизму: артикульоване в програмах і риторичі політичних партій негативне ставлення до інтеграції в рамках Європейського Союзу як до ідеї або до окремих її проявів у різних проектах та підрозділах Європейського Союзу.

До основних об'єктів критики євроскептиків відносять єврозону, принцип солідарності, заходи економіки, демократичний дефіцит органів Європейський Союз, перспектива федералізації об'єднання і перетворення його в «Сполучені Штати Європи», мультикультуралізм, масова імміграція.

У Європейському парламенті праві популісти присутні на трьох партійно-організаційних рівнях: на рівні національних партій, європейські партії і фракцій у Європейському парламенті, причому саме останні є основними суб'єктам політичного процесу в Європейському парламенті.

Процес формування коаліцій наочно демонструє неоднорідність правопопулістського табору і відсутність згоди між різними правими партіями і, яке не дозволяє створити «європопулістський альянс» на транснаціональному рівні. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що практично для будь-якої партії пріоритетні національні проблеми, а тут погляди і ступінь радикалізму різних правопопулістських партій різняться. При цьому деякі можливі партнери по коаліції здаються іншим партіям надмірно радикальними, тому, щоб не потрапити в політичну ізоляцію на батьківщині, останні не прагнуть створювати фракції з ними, виходячи з простої спільності політичного світогляду, і незважаючи на всі привілеї, які дає членство в коаліції. Проте, голосування «правопопулістських» фракцій в Європарламенті протягом останніх років демонструє, по-перше, позицію цих партій по ряду ключових питань, а по-друге, сама наявність такої щодо спільної позиції серед трьох різних політичних сил, незважаючи на вищезгадану роздробленість. Так, дані партії в більшості своїй не стали

голосувати за резолюції, що засуджують правопопулістського правлячі режими в Польщі і Угорщині, підтримали боротьбу з тероризмом і засудження Голокосту, а також утрималися від голосування з питання про засудження ромофобії.

Оскільки виборцями вибори до Європейського парламенту часто розглядаються як «вибори другого порядку», у антисистемних і правопопулістські партії в даному випадку є більше шансів на залучення електорату, ніж на виборах в національні парламенти. У свою чергу, правопопулістського партії, що провели своїх кандидатів до Європейського парламенту, використовують це членство як засіб підняття авторитету на батьківщині, залучення нових виборців у своїх країнах шляхом своєї роботи у Європейському парламенті. Але не зважаючи на те, що правопопулістські партії не можуть сформувати єдину фракцію і через не є дуже впливовими, вони все одно відіграють важливу роль у формуванні порядку і в підготовці доповідей для розгляду в комітетах.

Таким чином, ми можемо констатувати, що в роботі отримала підтвердження наша мета. Були виявлені специфічні риси конкретних національних/регіональних кейсів правого популізму дійсно обумовлені конкретно державно/регіональними версіями націоналізму і євроскептицизму, а також особливостями національної політичної культури. У той же час, нами не виявлено прямої кореляції між успішністю партійних проектів і такою значущою для правопопулістського дискурсу зовнішньої змінної як рівень євроскептицизму – що ми схильні пояснювати згаданим вище переважно інструментальним характером популістської риторики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе [Электронный ресурс]/ У. Альтерматт. – М.: РГГУ, 2000. – с. 366. Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/1530479/>
2. Баранов Н.А. Возрождение популизма: европейский опыт и европейские практики [Электронный ресурс]/ Н.А. Баранов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Политология. Международные отношения. – 2015. - № 3. – С 25-36. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrozhdenie-populizma-evropeyskiy-opyt-i-rossiyskie-praktiki/viewer>
3. Вайнштейн Г.И. Современный популизм как объект политологического анализа. [Электронный ресурс] – Полис. Политические исследования. 2017. № 4. С. 69-89. Режим доступа: <https://doi.org/10.17976/jpps/2017.04.06>
4. Валевський О. Популізм як форма політичної практики [Електронний ресурс] / О. Валевський. – Режим доступа: <http://www.yekhanurov.com/ua/works/politic/id442/?printver=1>
5. Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? / Р. Водак. – Харьков: Гуманитарный центр, 2018. – С. 404.
6. Воротников В.В. Страны Балтии в условиях Brexit: еврооптимизм vs евроскептицизм [Электронный ресурс]/ В.В. Воротников // Контуры глобальных трансформаций. – 2017. – Т. 10. - № 1. С 122-140. Режим доступа: <https://mgimo.ru/upload/iblock/aa1/12-17-1-SM.pdf>
7. Грибовский В. С. Евроскептицизм как политическая тенденция начала XXI века. [Электронный ресурс] 2020. Режим доступа: <https://riss.ru/analytics/25709>
8. Декер Ф. Популизм как вызов либеральным демократиям [Электронный ресурс]/ Ф. Декер // Актуальные проблемы Европы. – 2004. - №

2. – С 56-74. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/populizm-kak-vyzov-liberalnym-demokratiyam/viewer>

9. Дем'яненко М. М. Популізм як соціально-політичний феномен / М. М. Дем'яненко // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – Київ : ІНТАС, 2012. – Вип. 67. – С. 215–226.

10. Завадская М. Вызовы популизма [Електронний ресурс]/ М. Завадская // Полит.Ру. – 2017. – 9 Янв. [сайт] – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2017/01/09/populism/>

11. Кавешников Н.Ю. Институты ЕС / Н.Ю. Кавешников, М.В. Стрежнева [Електронний ресурс]// Европейская интеграция. – М.: Аспект-Пресс, 2016 – с. 720. Режим доступу: https://mgimo.ru/files2/y12_2013/244236/european_integration.pdf

12. Казула Ф. «Популизм» и «гегемония» у Эрнесто Лакло — десять лет спустя [Електронний ресурс]/ Ф. Казула // Символическая политика. – М.: ИНИОН РАН, 2017. – С. 330-341. Режим доступу: http://inion.ru/site/assets/files/1560/symbolic_politics_5_2017.pdf

13. Кортевег Р. Почему голландцы разлюбили Евросоюз [Електронний ресурс]/ Р. Кортевег // Московский Центр Карнеги. 2017. – 15 марта. [сайт]– Режим доступу: <http://carnegie.ru/2017/03/15/ru-pub-68270>

14. Крастев И. После Европы / И. Крастев. – М.: Дело, 2018. – С. 171

15. Кіршенблат С. Популізм і ліберальна демократія в державах Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] / Софія Кіршенблат // Освіта регіону. – 2008. – № 1-2. – С. 109–113. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/author/355>

16. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз [Електронний ресурс]/ Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 2. – С. 69-77. Режим доступу:

https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/popul.part_.pdf

17. Медушевский А.Н. Популизм и конституционная трансформация: Восточная Европа, постсоветское пространство и Россия [Электронный ресурс]/ А.Н. Медушевский // Полития. – 2018. - № 3. – С. 113-139. Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/populizm-i-konstitutsionnaya-transformatsiya-vostochnaya-evropa-postsovetskoe-prostranstvo-i-rossiya/viewer>

18. Муфф Ш. Большинство стран Европы находится в постполитической ситуации [Электронный ресурс]/ Ш. Муфф // Гефтер. – 2014. – 17 Янв. [сайт]– Режим доступа: <http://gefeter.ru/archive/11075>

19. Мюллер, Я.-В. Что такое популизм?[Текст] / пер. с англ. А. Архиповой; под науч. ред. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. — 144 с. — (Политическая теория). — 1000 экз. — ISBN 978-5- 7598-1710-9 (в пер.). — ISBN 978-5-7598-1697-3 (e-book). Режим доступа https://id.hse.ru/data/2018/02/06/1163506520/Мюллер_сайт.pdf

20. Нечосіна О. В. Популізм як політичний феномен і технологія / О. В. Нечосіна // Актуальні проблеми державного управління. – 2000. – Вип. 4. – С. 42–54.

21. Новічков Г. В. Популізм у дзеркалі часу [Електронний ресурс] / Г. В. Новічков. [сайт] – Режим доступу : <http://pandia.ru/text/79/504/58674.php>

22. Радь Т. Популізм як продукт політичної комунікації / Т. Радь // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – 2012. – Вип. 15. – С. 287–296.

23. Радь Т. Теоретичні засади популізму / Тарас Радь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. –2009. – Вип. 13. – С. 289–293.

24. Романюк А. Популізм і розвиток партійної системи в Україні [Електронний ресурс] / А.С. Романюк // Партійна система сучасної України:

еволюція, тенденції та перспектив розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С. 242-258. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005461

25. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / А. С. Романюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 286 с.

26. Урбинати Н. Искажённая демократия: мнение, истина и народ [Електронний ресурс]/ Н. Урбинати. – М.: Издательство Института Гайдара, 2016. – С. 447. Режим доступу: <https://ua1lib.org/book/3562739/3a075e?id=3562739&secret=3a075e>

27. Функе Х. Новый правый популизм в Европе: сравнительный анализ политических партий и движений [Електронний ресурс] / Х. Функе, Л. Ренсманн // Актуальные проблемы Европы. – 2004. - № 2. – с 74-98; Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyuy-pravyuy-populizm-v-evrope-sravnitelnyy-analiz-politicheskikh-partiy-i-dvizheniy/viewer>

28. Шибкова М. О. Современный евроскептицизм как вызов европейской солидарности // Исследовательские статьи – 2016. – №5. - 31-41 с.

29. Arditi B. Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation [Electronic resource] / B. Arditi. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – P. 177 Access mode https://1arditi.files.wordpress.com/2012/10/arditi_politics_edges_2007_fullversion.pdf

30. Austers A. The case of Latvia: Popular euroscepticism in impasse / A. Austers // Euroscepticism in small EU member states. – Riga: Latvian Institute for International Affairs, 2016. P 160

31. Baudet T. De aanval op de natiestaat: Immigratie, de Europese Unie en de democratische crisis van nu /T. Baudet. – Amsterdam: Prometheus. – P. 229.
32. Braghiroli S. Between party-systems and identity-politics: the populist and radical right in Estonia and Latvia / S. Braghiroli, V. Petsinis // European Politics and Society. – 2019. – Vol. 20. – No. 3. – P. 7.
33. Canovan M. Populism / M. Canovan. – London: Junction Books, 1981. – P. 351
34. Colomina C. Populism “made in the EU” / C. Colomina // Populism in Europe: from symptom to alternative? – Barcelona: Centre for International Affairs, 2017, P 70
35. De Cleen B. Populism, nationalism and transnationalism [Electronic resource] / B. De Cleen, A. Galanopoulos // Open Democracy. – 2016. – 25 Oct. – Access mode: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/antonis-galanopoulos-benjamin-de-cleen/you-can-use-populism-to-send-migrants-back>
36. Europe’s populists are waltzing towards mainstream [Electronic resource] // The Economist. – 2018. – February 3rd. – Access mode: <https://www.economist.com/news/briefing/21736137-they-and-their-ideas-are-both-being-picked-up-established-parties-europes-populists-are>
37. Flood.C. The Challenge of Euroscepticism // The European Union Handbook, 2nd ed. Gower J., ed. London, Fitzroy Dearborn Publishers, 2002. P. 73-84.
38. Gidron N, Bonikowski B. Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda, in Weatherhead Working Paper Series [Electronic resource], No. 13-0004; 2013. P 39 Access mode: https://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismlitreview_2013.pdf
39. Harmsen R. Concluding Comment: On Understanding the Relationship between Populism and Euroscepticism / R. Harmsen // Perspectives on European Politics and Society. – 2010. – Vol. 11. – No. 3. – P. 334.

40. Hartleb F. Die Stunde der Populisten: wie sich unsere Politik trumpetisiert und was wir dagegen tun können / F. Hartleb. – Schwalbach: Wochenschau Verlag, 2017. – 238 S.

41. Jagers J., Walgrave S. Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. [Electronic resource] European Journal of Political Research. 2007. 46(3):319 – 345 Access mode: https://www.researchgate.net/publication/229922154_Populism_as_political_communication_style_An_empirical_study_of_political_parties%27_discourse_in_Belgium

42. Logtenberg H. Onderhuidse onvrede over het “veel te rechtse” CDA [Electronic resource] / H. Logtenberg, T. Niemantsverdriet // NRC Handelsblad. – 2017. – 22 sept. – Access mode: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/22/onderhuidse-onvrede-over-het-veel-te-rechtse-cda-13133282-a1574491>

43. Maly I. N-VA: Analyse van een politieke ideologie [Electronic resource]/ I. Maly. – Berchem: EPO, 2013. – P. 608 Access mode: https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/1449956/Maly_N-VA_Analyse_23-10-2012_emb_tot_31-12-2013.pdf

44. Mikkel E. Emerging Party-Based Euroscepticism in Estonia / E. Mikkel, A. Kasekamp // Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism: Case Studies and Country Services. Vol. 1. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 295-313.

45. Mudde C. The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy / C. Mudde // West European Politics. – 2010. – Vol. 33. – No. 6. – P. 1173-1175.

46. Nancy J. Two years until the 2019 European elections: Special Eurobarometer of the European Parliament [Electronic resource]/ J. Nancy. – Brussels: European Parliamentary Research Service, 2017. – P. 102. Access mode: https://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2017/2019ee/two_years_until_ee2019_synthesis_en.pdf

47. No Sirids Latvijai: Programma [Electronic resource]/ Access mode: <http://nosirdslatvijai.lv/lv/partija/programma>
48. Norris P. Cultural Backlash: The Rise of Populist Authoritarianism / P. Norris, R. Inglehart. – Cambridge: CUP, 2019. – 361 p.
49. Paul Taggart. Populism and representative politics in contemporary Europe, [Electronic resource] Journal of Political Ideologies, 9:3, 269-288, Access mode: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1356931042000263528>
50. Priester K. Wesensmerkmale des Populismus [Electronic resource]/ K. Priester // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 2012. – No. 5-6. – P 8. Access mode: <https://www.bpb.de/apuz/75848/wesensmerkmale-des-populismus>
51. Rovira Kaltwasser C. The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy [Electronic resource] / C. Rovira Kaltwasser // Democratization. – 2012. – Vol. 19. – No. 2. – P.184-208. Access mode: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510347.2011.572619>
52. Régionales 2015: pour Marine Le Pen, «le clivage politique sépare désormais mondialistes et patriotes» [Electronic resource] // Le Monde. – 2015. – 13. Access mode: http://www.lemonde.fr/elections-regionales-2015/video/2015/12/13/marine-le-pen-le-clivage-n-est-plus-gauche-et-droite-mais-mondialistes-et-patriotes_4831014_4640869.html
53. Shalal A. Bavaria's CDU urges rightwing shift after election losses [Electronic resource] / A. Shalal // Reuters. – 2017. – September 28th. – Access mode: <https://uk.reuters.com/article/uk-germany-politics-csu/bavarias-csu-urges-rightwing-shift-after-election-losses-idUKKCN1C30XY>
54. Taggart P. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems / P. Taggart // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 33. – No. 3. – P. 366
55. Taggart P. Contemporary Euroscepticism in the party systems of the

European Union candidate states of Central and Eastern Europe / P. Taggart, A. Szczerbiak. – 2004. – Vol. 43. – No. 1. – P. 3-4

56. Tiersky R. Introduction: Euro-skepticism and "Europe", Euro-skepticism // A Reader. Ronald Tiersky, ed. Lanham, Maryland. Rowman & Littlefield, 2001. P. 1-6.

57. Vlaams Sociaal-Economisch Belang: sociaal-economisch programma. [Electronic resource] – Brussel: Vlaams Belang Studiedienst, 2012. – P. 158
Access mode: <https://www.vlaamsbelang.org/wp-content/uploads/2016/08/20120303sociaaleconomischprogrammaeenbetervlaanderenvooreenlagereprijs.pdf>

58. Zdrowie, praca, rodzina: program Prawa i Sprawiedliwosci 2014. – Warszawa: PiS, 2014. – S. 168

59. Žižek S. Against the Populist Temptation [Electronic resource] / S. Žižek // Critical Inquiry. – 2006. – Vol. 32. – No. 3. – P. 551-574. Access mode: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/505378?seq=1>